

Ženske, Odvisnost in Problem Dvojne Stigme

V področje kulture kot socialne konvencije spadajo tudi kategorije, načrti in pravila, ki določajo kulturno vezano (cultural-bound) izražanje boleznih in zdravja, pa tudi odvisnosti in emocij. Izražanje notranjih človekovih doživetij in občutij, ki dobijo socialni pomen šele v prisotnosti drugih, je mogoče dekodirati le, če gre za konvencionalno manifestiranje človekovega notranjega sveta v določeni kulturi. Teorije kulturno vezanih načinov obnašanja lahko pojasnijo, zakaj je mogoče ekscesno uživanje tablet in odklanjanje hrane, ki ju uvrščamo v področje odvisnosti žensk, najti le v razvitih industrijskih družbah, in zakaj je tekanje po zamrznjenem ledu brez oblačil ali kruljenje, ki manifestira psihični stres (pibloktoq ali eskimska histerija), najti le med Eskimi ter obsedeno trganje zelenjave (negi-negi) v pogorju Nove Gvineje. Izražanje človekovih stisk in trpljenja, ki se v zahodnih kulturah kaže predvsem kot odvisnost od legalnih in ilegalnih drog, je kulturno določeno. Še več, odvisnost od različnih drog ni določena le prek kulture, temveč tudi prek spolov.

Za ženske in moške so značilni različni vzorci ravnanja, ki se jih običajno pripisuje različni naravi. Če obstaja moška in ženska narava, obstaja torej tudi odvisnost moških in odvisnost žensk. Pozoren pogled odkrije, da je res tako. Odvisnost žensk je praviloma neopazna in nemoteča, saj gre najpogosteje za uživanje legalnih drog (alkohol, tablete), ki ne motijo podob o ženski, in jih reproducirajo spolne ideologije. Čeprav vse evropske statistike dokazujejo, da ženske dva do šestkrat pogosteje uporabljajo psihofarmake kakor moški, in da ima vse več žensk vse težje probleme s hranjenjem, se zdi, da to nikogar ne vznemirja. Pogosto se ena odvisnost prepleta z drugo; tako so na primer problemi s hranjenjem pogosto povezani z alkoholom ali medikamenti. Če pa ženska začne odkrito piti ali uživati ilegalne droge, je po pravilu dveh moral

stigmatizirana. Njena stigma je dvojna; stigmatizirana je, ker je odvisna, in zato, ker je ženska, ki je uživalka drog. Fenomen dvojne morale stigmatizira nekatere vrste odvisnosti žensk mnogo bolj kot odvisnosti moških. V institucijah, ki se ukvarjajo s problemom odvisnosti, vedno potekata hkrati dva procesa: po eni strani pomoč ljudem, pri katerih postane odvisnost osebni problem in stiska, po drugi strani pa kronifikacija normalnosti. Zadnji proces se prenaša tudi na kronifikacijo "normalnih" spolnih obnašanj in spolnih vlog. Zahteve po normalnosti so izraziteje uperjene v ženske kot v moške. Zato so tudi vedenja, ki pri ženskah pomenijo odmik od družbeno priznanih norm in od normalnega (agresivnost, alkoholizem, klateštvo, promiskuiteta, zanemarjen videz), bolj sankcionirana.

Odvisnost od ilegalnih drog in fenomen dvojne stige

Opisani fenomen dvojne morale je najbolj prikrit in zato tudi najbolj viden na področju seksualnosti, katerega ekstrem je plačana prostitucija. Tiste, ki se z njo ukvarjajo, so kriminalizirane, reglementirane in marginalizirane, moški povpraševalci in uporabniki pa dobro zavarovani in znotraj družbenih norm povsem tolerirani. Prostitucija je pogosto povezana z različnimi vrstami odvisnosti, z ilegalnimi drogami, alkoholom, tabletami in čeprav jih ženske redkeje uporabljajo, prav primer te vrste odvisnosti kaže, kako se uživalka bistveno razlikuje od uživalca.

Za uživalko ilegalnih drog je značilno, da je najpogosteje povsem odvisna od moških: od prekupčevalcev z drogami, lastnikov lokalov, od moškega nadzora, ki ga nad njo izvaja policija. Ko gre za uživalko drog, ki se ukvarja s prostitucijo, je to moško nadzorovanje poostreno. Kot pokaže Friedrich Stallberg (1988) prostitutke na različnih ravneh nadzorujejo policisti, sodniki, zvodniki, preprodajalci drog, lastniki restavracij in hotelov ter klienti. Vse te skupine moških izvajajo različne vrste nadzora in moči: politično (policisti, sodniki), psihično in fizično (zvodniki), ekonomsko (lastniki lokalov, kjer se prostituirajo) in potrošniško (klienti). Ta nadzor je glede na politične razmere, ter družbeno in kulturno klimo v posamezni družbi, različno institucionaliziran, sredstva državne kontrole pa v različnih časih različno represivna. Po nemških statistikah iz leta 1989 se dve tretjini žensk, ki so odvisne od ilegalnih drog, preživlja s prostitucijo (J. Brakhoff, str. 10). Nekatere postanejo uživalke drog zato, ker jim te pomagajo preživeti pri prodajanju seksualnosti, druge pa se začnejo prostituirati, da pridejo do droge. Moška prostitucija se v primerjavi z žensko komajda pojavlja, kar je povezano s spolnimi in seksualnimi normami. Mnogo žensk se v času primarne in sekundarne socializacije nauči, da je seksualnost mogoče zamenjati za denar, in mnogo deklic, da je njihovo telo lahko plačilo za "ljubezen" odraslih ter da je mogoče s seksualno privlačnostjo pridobiti njihovo naklonjenost (J. Brakhoff 1989, P. Biermann 1980, F. Rush 1988). Čeprav raziskovalke in prostitutke poudarjajo predvsem ekonomske razloge za prostitucijo, le-te ni mogoče razumeti, če ne upoštevamo, da se mnogo žensk v mladosti socializira za seksualni objekt. Za veliko žensk je bila prostitucija edina možnost, da so postale ekonomsko samostojne. Prostitucija je torej lahko način iskanja svoje neodvisnosti, odločanja o svojem življenju in o svojem telesu; za tiste, ki so na trgu delovne sile najslabše plačane in najprej zavrnjene, pa je lahko tudi edini način,

da se rešijo revščine. Za nekatere pomeni padec v totalno odvisnost od moških, alkohola, drog in tablet, za druge pa donosen poklic.

Več avtoric in avtorjev poudarja, da je za razumevanje odvisnosti pomembno prepoznati t.i. "skrite vzroke" (hidden causes) zanjo, ki so povezani z izkušnjami iz otroštva in mladosti (M. Walker 1990). Študije poglobljenih intervjujev evropskih raziskovalk z ženskami, ki uživajo ilegalne droge in se ukvarjajo s prostitucijo, ugotavljajo, da gre pogosto za posameznice, ki so v otroštvu doživljale spolne zlorabe (P. Biermann 1980, M. Mebes 1989, F. Rush 1988). Njihova otroška izkušnja je, da njihovo telo ne pripada njim, da nimajo pravice do svoje lastne seksualnosti in da njihovih čustev, želja in potreb nihče ne spoštuje. Kot zapiše Jutta Brakhoff (1989): "Iz otrok, ki se naučijo, da je njihovo telo sredstvo zabave in so za svoj molk nagrajani z darilom, tako naredijo kurbe" (str. 14). Pogosto je prostitucija navidezna možnost, da prvič v življenju odločajo o svojem telesu. Mnoge so zaradi travmatične izkušnje, da z njihovim telesom in njimi samimi razpolagajo drugi, ostro razmejile telo in svoja čustva. To jim je pomagalo preživeti. S tem je mogoče razložiti tudi izjave prostitutk, ki so pripovedovale, da je spolni odnos s klientom nekaj, kar se ne "dotakne njih samih". Za mnoge ženske je potlačitev, ki ji v vsakdanjem življenju pravimo "pozabiti na svoje telo" ali "pozabiti na svojo seksualnost", ena od strategij za preživetje, ki jo dobro poznajo iz svojega otroštva. Kot poudarja Marion Mebes (1989), ilegalne droge pri spolno zlorabljenih ženskah niso le sredstvo za potlačitev bolečih čustev, temveč omogočajo, da nekateri občutki šele lahko živijo. Mnoge lahko s pomočjo drog občutijo tisto, česar niso nikoli smele občutiti kot otroci: bes, jezo, toplino, ljubezen, sovraštvo. V tem smislu ima droga pozitivni naboj, ki pomaga nekaj doživeti, podoživeti, občutiti. Kot pravi M. Mebes: "Ne le želja po smrti in samouničenju, temveč pogosto tudi poskus, da si človek najprej sploh dovoli živeti" (str. 59). Njena raziskava o posledicah spolnih zlorab pri ženskah, ki so odvisne od alkohola, je pokazala, da so odvisne ženske bistveno dalj časa prenašale spolne zlorabe (več kot deset let) in da so se zlorabe začele bolj zgodaj kot pri zlorabljenih ženskah, ki niso odvisne od alkohola (str. 61).

Odvisnost od legalnih drog

Odvisnost od tablet je tipična ženska odvisnost, kar velja zlasti za tiste tablete, ki s svojimi kemičnimi lastnostmi upravljajo večino uporabnic v odvisnosti. Žensk, ki redno jemljejo različne medikamente, je dvakrat več kot moških. Njihova "tiha odvisnost" od tablet je povezana s pričakovanimi socialnimi vlogami, ki jih družba naslavlja nanje. Povezana je s socializacijo, ki vpliva na njihovo kasnejše obnašanje do zdravlja in ravnanje v življenjskih stiskah. Povezana pa je tudi z vsakdanjo protislovno realnostjo in protislovnimi zahtevami, ki se naslavljaajo na žensko. Pogosto je posledica zlorab v otroštvu ali v partnerskem odnosu ter spolnega nasilja. Več angleških študij dokazuje, da sta dve tretjini žensk, ki so bile uvrščene v skupino pretepenih, odvisni od trankvilizantov in antidepresivov (M. Walker 1990, str. 66). Odvisnost od tablet pa je povezana tudi s posebnim odnosom, ki ga imajo zdravniki do žensk. Medicinski diskurz brez socialnega pogleda na to, kako se razlikujejo vsakdanje izkušnje moških in žensk, slednje pogosteje medikalizira kot moške. Njihove stiske in trpljenje veliko prej označi kot posledice psihosomatskih motenj, različne odvisnosti pa

kot patološke. Čeprav je dolgo veljalo, da je depresija bolezen žensk, danes raziskave ugotavljajo, da ženske ne zbolijo pogosteje za depresijo, temveč so s to diagnozo pogosteje etiketirane (Christa Brachatzek 1991, str. 191). To etiketiranje pa ustreza tako pričakovanjem zdravnikov kot okolice. Ženska s socializacijo za "žensko" sprejme bolezen kot enega od vedenjskih vzorcev, ki je njenemu spolu dovoljen, in takorekoč pripisan.

Medicinska znanost je predvsem od 19. stoletja naprej dokazovala predestiniranost ženskega telesa za bolezen. Menstruacija, nosečnost, porod in laktacija so v medicinskem modelu dobili etiketo potencialne patološkosti in bolezní. Ženska se torej socializira za to, da bo raziskovana, preiskovana in medikalizirana. Spolne ideologije tudi tu ustvarjajo ključno protislovje: ženska, ki v svojem življenju skrbi za zdravje različnih članov gospodinjstva (otrok, ostarelih, fizično in duševno prizadetih) pa tudi posameznikov v skupnosti, in proizvaja zdravje tudi z gospodinjstvi deli (kuhanjem, pospravljanjem in čiščenjem), je sama pogosto bolna in objekt medikalizacije.

Začetki odvisnosti od tablet so običajno povezani s t.i. "tipičnimi ženskimi simptomi", glavobolom, migrenami, bolečinami v križu, nespečnostjo, ki so povezani z občutki praznine, apatije, zapuščenosti, občutki skrbi za druge, krivde zaradi zmanjšane delovne sposobnosti, osamljenosti ipd. Socializacija za "žensko" jih je naučila, da ne izražajo svojih želja in potreb, svoje jeze in agresije. Občutki lastne vrednosti in samozavesti so pri mnogih ženskah tako nizki, da lahko v primeru ločitve, izgube družinskega člana, težje bolezní ipd. izzvenijo v veliko življenjsko stisko. Včasih je v takšnih okoliščinah edino priznanje njenega trpljenja medicinska diagnoza in edini človek, ki je na voljo, zdravnik, ki predpiše psihofarmake.

Spolne ideologije so torej temelj spolno specifičnega diagnosticiranja in predpisovanja tablet, ki pri mnogih vodijo v odvisnost. Najpogostejše droge so trankvilizanti (pomirjevala), ki so poleg alkohola tudi najpogostejše uporabljana legalna droga. Ker je odvisnost žensk od tablet takorekoč nevidna, je torej določitev, kdaj gre za uporabo, zlorabo in kdaj za odvisnost gibljiva in težko razpoznavna. Odvisna je predvsem od tega, kako posameznice definirajo svoje obnašanje do tablet. Po Christi Brachatzek (1991) obstaja velika verjetnost, da gre za odvisnost takrat, ko oseba:

- potrebuje določeno količino tablet, da se dobro počuti;
- neprestano misli na to, da se bo pravočasno preskrbela s tabletami;
- postane negotova ob misli, da bi dan preživela brez njih;
- duševno in telesno trpi, če nima tablet;
- brez njih ne more več zaspati;
- preden zapusti stanovanje, se prepriča, če ni pozabila ustrezne količine droge;
- z jemanjem ne more več prenehati sama od sebe;
- pred zdravnikom in drugimi ljudmi začne prikrivati použite količine.

Tudi odvisnost od alkohola se kaže na spolno specifičen način. Pitje alkohola pripada moškemu kulturnemu svetu in je v novejši zgodovini povezano s kulturo gostiln, trgov in drugih javnih mest. Ženska odvisnost je povezana z zaprtimi prostori, kjer ostaja nevidna in s tem bolj zavarovana. Zavarovana ostane vsaj toliko časa, dokler njena odvisnost ne postane moteča za okolico, ki jo dvojno stigmatizira in dokončno prepriča, da je sama dvakrat zatajila. Ker je pitje alkohola med ostalimi socialnimi funkcijami tudi kulturno specifičen način manifestiranja človekove stiske, dobi takšna komunikacija svoj smisel le, če se

dogaja v prisotnosti drugih. Z njo je mogoče nekaj izpovedati in sporočiti. Ta možnost komunikacije je legitimna predvsem za moške, saj spolne ideologije ne določajo le vlog in obnašanj, temveč tudi dovoljeno odvisnost.

Problemi s hranjenjem kot posebna oblika odvisnosti

Hrano mnogo žensk doživlja kot določen del sebe, ki ga je v obliki telesa mogoče nadzorovati, upravljati in v določenih situacijah tudi uporabljati. To postane pomembno predvsem v takšnem individualnem kontekstu, ko se je treba oprijeti tehnike preživetja, ki omogoči navidezen nadzor nad življenjem, ki ga upravljajo drugi. Vse večje število žensk, ki trpijo za kakršnokoli odvisnostjo od hrane (odklanjanje hrane, pretirano hranjenje, basanje s hrano in nato bruhanje ter kombinacije tega) dokazuje, da je ta odvisnost povezana z fenomenom profitnih, konkurenčno razvitih držav, kjer obstaja prav posebna ideologija ženskega telesa. Po sedanjih ocenah trpi za težkimi oblikami odvisnosti od hrane v zahodnoevropskih državah vsaka deseta ženska med 15. in 30. letom starosti (H. Neubeck-Fischer 1991, str. 140). Biti v svetu pomeni še zlasti za ženske biti tudi točno določeno telo, na katerega se naslavlja prav posebne družbene zahteve.

Številna literatura s področja motenj v hranjenju, ki nastaja od sredine 70. let, ima kljub svoji raznolikosti, tri skupne značilnosti:

- zavrača tradicionalna stališča o vzrokih te oblike odvisnosti pri ženskah in njihovo obravnavo (psihiatrizacijo in medikalizacijo problema, prisilno hranjenje, pridobitev teže pod strogim medicinskim nadzorom, kar se je štelo za uspeh zdravljenja in rešitev problema);
- probleme s hranjenjem vidi kot izraz specifične komunikacije v družinskih sistemih, kjer boj za avtonomijo poteka s pomočjo hrane, ki postane osrednje sredstvo za izražanje čustev in organizacije družinskega sistema;
- probleme s hranjenjem povezuje z družbenimi normami, ki zadevajo telo in predstave o idealnem ženskem telesu.

Hrana je v vsaki družini ali gospodinjstvu pomembno področje. V mnogih družinah ostaja pripravljanje hrane in srečevanje pri glavnih obrokih edina skupna dejavnost, zato ima tisto, kar izrazimo s pomočjo hrane, veliko moč. Še zlasti, ko posameznica ne more izraziti z besedami, kar hoče povedati. Takrat postane hranjenje "tih poskus" biti slišana, paradoks pa je, da mnoge pri tem poskusu postanejo vse bolj nevidne in vse manj slišane. Ali pa nasprotno, kot poudarja Moira Walker (1990, str. 126): "Ena od ironij pri anoreksiji je, da bolj ko oseba postaja suha, bolj je opazna. V nekem smislu gre za vzporednico med anoreksijo v družini in gladovno stavko v družbi. Obe sta protest: medtem ko je eden javen in eksplicitno političen, je drugi takšen le implicitno. Anoreksija je s suhostjo, ki je vidna, v jedru politično dejanje v družini: postane javna izjava."

Tudi ta odvisnost žensk lahko ostane dolgo nevidna. Nekatere imajo leta povsem "normalno" težo, čeprav njihov način življenja pomeni neprestani boj s hrano za njen popolni nadzor, ki je sestavljen iz različnih oblik samokaznovanja, če jim to ne uspe. V tem boju, ki ga nekatere avtorice označujejo kot anorektični način življenja, ostane mnogim le malo energije, saj jo potrebujejo za oblikovanje močnega sistema pravil in zapovedi (kamor spada tudi hrana), ki jim daje

identiteto in omogoča občutek tega, kdo sploh so. Helga Neubeck-Fischer je to označila kot "način življenja in poskus, biti manj nesrečen v protislovnih in obremenjujočih odnosih" (str. 142). Gre torej za način preživetja, ki ima individualne razloge in je obenem konformen odgovor na družbene norme, ki določajo, kakšno je zaželeno telo. Ženska odvisnost od hrane je del realnosti vsakdanjega življenja, ki ima številne individualne razloge: iskanje identitete in razmejitev sebe od drugih, prisilni nadzor nad čustvi in občutki, prisila doseganja uspeha in čimboljših rezultatov, prisila ustrežati idealu zaželjenega telesa ipd. Svojo družino so mnoge opisovale kot prostor, kjer so doživljale veliko nadzora in malo možnosti zase; druge so opisovale, da je bila hrana edino področje, ki so ga lahko nadzorovale in rekle "ne". Tako kot večina odvisnosti je torej tudi hrana povezana z občutkom, koliko možnosti ima človek, da ustvarja svojo realnost, v kateri se počuti varnega. Odvisnost postane način življenja, ki poskuša premagati strah, občutek praznine in občutek lastne neavtonomnosti.

Odvisnost je torej del normalnosti. Lahko bi jo poimenovali tudi drugače: odgovor na osebno trpljenje in obremenjujoč socialni status, ritual prehoda, refleksija na stres, individualna ali skupinska katarza, socialna homeostaza. Pomeni pa tudi poskus izražanja določenega problema znotraj predpisanih spolnih vlog in obnašanj v kulturnem kontekstu, ki vedno zahteva prilagoditev. Odvisnosti žensk je pomembno prepoznati, poimenovali in razumeti kot del spolne in kulturne prilagoditve. To daje tisti, ki je s pomočjo odvisnosti zgradila del lastne identitete tudi legitimnost tej identiteti. Obenem pa pomeni prvi korak pri iskanju možnosti za pomoč tistim, ki se odločijo za življenje brez nje.

Darja Zaviršek, magistra sociologije, asistentka na Visoki šoli za socialno delo. V zadnjem času usmerja svoj raziskovalni interes v žeske študije.

LITERATURA

- BRAKHOFF, Jutta /ur./ (1989): **Sucht und Prostitution** (Lambertus Verlag, Freiburg).
- BIERMANN, Pieke (1980): "Wir sind Frauen wie andere auch!" (Rohwohlt, Hamburg).
- NEUBECK-FISCHER, Helga (1991): "Essstörungen-die Krankheit der Normalität" (V: Neubeck-Fischer Helga, **Frauen und Abhängigkeit, Soziale Arbeit in der Wende**, Band 7, München).
- WALKER, Moira (1990): **Women in Therapy and Counselling** (Open Univ. Press, Buckingham).
- MEBES, Marion (1989): "Sexuelle Missbrauch und Sucht" (V: Brakhoff Jutta...).
- RUSH, Florence (1988): **Das bestgehütete Geheimnis** (Orlanda Verlag, Berlin).
- BRACHATZEK, Christa (1991): "Das betäubte Geschlecht - Frauen und Medikamentenabhängigkeit" (V: Neubeck-Fischer Helga, **Frauen und Abhängigkeit**, München).
- STALLBERG, Friedrich (1988): **Prostitution als soziales Problem** (Hohneck, Hamm).